

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2, Temmuz/July 2019, ss. 165-176

Geliş Tarihi–Received Date: 04.06.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.07.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ*

KAYRAT BELEK**

ÖZET

Kök Türk kağanlıklarının yönetim merkezini içinde barındıran başta İpek Yolu olmak üzere önemli ticaret yolları üzerinde bulunan bugünkü Kırgızistan sınırları içinde kalan topraklarda, Türk kökenli boylara ait boy damgaları, yazıtlar, sikkeler, kitabeler bulunmaktadır. Bu açıdan Türk kültürünün ve tarihinin yükselmesinde büyük rolleri olan Oğuzların, daha Kök Türk çağından başlayarak günümüze kadar zengin miras değerleri söz konusudur. Dolayısıyla Türklerin hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet'in kabul edilmesi ve yayılmasıyla birlikte anılan coğrafyada dil, din, tarih, edebiyat, sanat ve mimarlık alanında birbirinden güzel eserler vücuda getirdiklerini söylemek mümkündür. Bu kültür öğeleri kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu çalışmamızda Tanrı Dağlarında bulunan Kök Türk ve Karahanlılar döneminde Türklere veya daha ayrıntısıyla Oğuzlara ait boy damgaları, sikkeleri ve Türk-İslam kitabelerindeki tarihi bilgiler incelenmiştir. Bununla birlikte Tanrı Dağları bölgesine Kırgızların yerleşmesindeki ve oluşmasındaki Oğuz boylarının katkıları hakkında bilgiler de verilmiştir. Nihayet diğer Türk ve Oğuz boylarının katılımıyla ortaya çıkan Kırgızların siyasi teşekkülleri biri sağ kanat, diğeri ise sol kanat olmak üzere Hun ve Kök Türklerden beri miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılan ikili yapı ile ortaya çıktığı görülmüştür. Kök Türk ve Karahanlılar dönemine ait tarihsel verilerin değerlendirildiği bu çalışma ile Türkistan tarihinin sosyo-kültürel ve siyasi-ekonomik yaşayış tarzını şekillendiren ortak kültür mirasının araştırılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Oğuzlar, damga, yazıt, boy.

TRACES OF THE OGHUZ TRIBES ON THE TIAN-SHAN

ABSTRACT

On the territory of recent Kyrgyzstan, which lays on significant trade routes, such as the Silk Road with the headquarter of the Kök Türk Khanate, *tamgas*, coins, epigraphs and inscriptions of the Turkic tribes are to be found. Additionally, it is seen that Oghuz tribes, which had a remarkable role in the rise of the Turkic culture and history, have left a rich legacy starting from the Kök Türk period reaching to contemporary times. Consequently, both during the pre-Islamic period and after the acceptance of Islam, it is being observed that amazing works in the fields of language, religion, history, literature, art and architecture have been produced in the aforementioned geography. These cultural elements have been transferred from generation to generation and have survived to the present day.

In this paper we have provided information about the historical tamgas and coins of the Turks - more specifically of the Oghuz tribes on the Tian-Shan during the Kök Türk and Karakhanid periods - and about the historical material on the Turko-Islamic inscriptions. Some information about the contribution of the Oghuz tribes on the later settlement and formation of the Kyrgyz in the Tian-Shan region is also presented. Finally, the dual political formation based on left and right wing, which was transferred through generations as a legacy since the Hsing-Nu and Kök Türks, fashioned the Kyrgyz with the involvement of the Turkic and Oghuz tribes. In this context, writings of the Kök Türks and Karakhanids will contribute to the study of the common cultural heritage shaping the socio-cultural and politico-economical life style in the history of Turkestan, which is

*“Çiyin-Taş” Türk-İslam Yazıtları üzerindeki araştırmalarımıza ve Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu'ndaki “Kırgızistan'da Yeni Bulunan Oğuz Boylarına Ait Yazıtlar ve Oğuz Damgaları” adlı bildirimimize yeni buluntular eklenerek makalemiz genişletilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Manas Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bişkek/KIRGIZIİSTAN, e-posta: kairat.belek@manas.edu.kg

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

essential because it will bestow a new spirit to the arguments and works in the world of science in terms of common history, language and culture.

Key Words: Turks, Oghuz, Tamga, inscription, tribe.

GİRİŞ

Oğuzlar, erken dönemlerden günümüze kadar Türk tarihinde çok önemli rol oynamışlardır¹. Bu bağlamda Oğuzların Hun, Kök Türk, Türgiş, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu ve Osmanlı gibi büyük devletlerin ortaya çıkışlarında ve gelişmelerinde büyük katkıları olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile bu devletler Oğuzlar tarafından kurulmuştur². Tabii ki diğer Türk kökenli boylarda olduğu gibi Oğuz boyları da uruk ve boy gruplarını oluşturarak Avrasya bozkır topraklarında egemen güce sahiptiler. Dolayısıyla Kök Türk kitabelerindeki “*Tokuz Oğuz bodun kentü bodunum erti*” ifadesi, Kök Türklerin hem Oğuzlardan olduğu hem de Oğuzların Aşına Kök Türk hanedan soyuna tabi olduğu yönünde yorumlar ortaya çıkarmaktadır³. Bu meseleye tersinden bakıldığında bütün Oğuzlar Türk’tür ve büyük bozkırdaki boy birliklerinin içindeki kabilelere Oğuz siyasi adları verilebilmektedir⁴. Bu durum aynı zamanda tartışmaya açık bir konudur. Çünkü Türk devletlerinin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan boylar ve boy grupları hiç şüphesiz askerî teşkilatlanmadan meydana geliyordu.

Kök Türk devletlerinin yıkılışından itibaren Oğuz boylarının Merkezî Asya topraklarından, batıya doğru kaymaya başladıklarını görebiliriz. Bilindiği gibi 766’da Türgişler veya Oğuzlar Karlukların sıkıştırmasıyla Sır Derya ve Harezmi’nin kuzey ovalarına doğru göç ettiler⁵. Daha sonra Oğuz Yabgu Devleti’ni kurdular. Müslüman olduktan sonra Oğuzlara Türkmen adı da verilmiş ve onlar her tarafta Türkmen veya Oğuz-Türkmen adıyla bilinmişlerdir⁶.

Oğuzların daha önceleri oturdukları yurtları olarak bilinen günümüzdeki Kırgızistan veya Tanrı Dağları sınırları içinde kalan topraklarda Oğuz izleri görülmektedir. Bunlar ilk başta etnik bağlantıları ile ilgili bilgiler olan boy adlarında görülür. Mesela, Tanrı Dağlarındaki Kırgız boyları arasında; *Kay(ı)* (Kayıg), *Bayandı* (Bayundur), *Avat* (İva), *Kara Baytal* (Begtılı), *Munduz* (Bügdüz), *Bayat* (Bayat), *Ezir* (Yazgır), *Camgirçı* (Eymür), *Ak Üylü* (Alka Bölük), *Cediger* (İgdir), *Beçine* (Beçenek), *Çarık* (Çaruklug), *Kıdık* (Kızık) ve benzeri Oğuz grupları bulunmaktadır⁷. Buradan hareketle Moğolistan’daki iç mücadeleler ve bunu takiben Timuruların istilasından sonra, Tanrı Dağları çevresine Kırgızların gelip yerleşmesi ve burada biçim bulmasında yerli eski Türk ve Oğuz boylarının yakından etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca Kırgızların Manas Destanı’nda verilen şecerede Oğuz Han, Kırgızların büyük ataları olarak izah edilir. Bu cümleden hareketle hem Oğuzların Dede Korkut destanı hem de Kırgızların Manas destanı bütün Türklerin ortak kültür değerleri taşıyan ana destanlarından olduğunu söylemek mümkündür. Kırgızların Manas Destanı’nda olduğu gibi Oğuzların Dede Korkut Destanı’ndaki doğum, ad verme, evlenme, kahramanlık, gündelik hayat, yaşlılık, ölüm ve yas törenleri gibi kültür özellikleri benzer şekilde Kırgızlarda da yaşatıla gelmiştir.

Kırgızların Tanrı Dağları bölgesindeki siyasi, içtimai ve etnik gelişmeleri sürecinde yerli diğer Türk (Kıpçak, Nayman, Türk-Moğol vb.) ve Oğuz boylarıyla birlikte hareket etmeleri, bölgede büyük bir siyasi tedbir ortaya çıkarmıştır. Bu bir taraftan etnik ittifakın ortaya çıkışını sağlarken diğer taraftan daha hareketli milli siyasi bünyenin ve ordu teşkilatının kurulmasını gerekli kılmıştır. Nihayet diğer Türk ve Oğuz boylarının katılımıyla Hun ve Kök Türklerden beri miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılan biri sağ kanat, diğeri ise sol kanat şeklindeki ikili siyasi teşekkül kurulmuştur⁸. Ordu teşkilatı kurma zorunluğundan türeyen bu sistem Merkezî Asya’daki büyük bozkır devletlerinin siyasi etnik teşekkülünün oluşmasında sürekli askerî prensibe dönüşmüştür. Bu durum özellikle (Batı) Kök Türk ve Türgiş-Oğuzların siyasi yapılanmasında kendini açıkça göstermiştir. Oğuzların mitolojik metinlerinde batıya doğru kaymış olan Türklerin büyük babaları olarak bilinen Oğuz Han’ın Oğuzları Üç Ok ve Boz Ok olarak ikili kanat halinde kurduğu zikredilir. Bu cümleden hareketle Kırgızların ikili teşkilatının da eski Türk ve Oğuzların siyasi sisteminden etkilendiği sonucuna varılabilir.

¹ Reşat Genç, “Oğuzların XI. Yüzyıl Tarihi Hakkında Bazı Düşüncelerim”, *Kırgız Tarihinin Güncel Meseleleri: Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Prof. Dr. Anvarbek Mokeev Armağanı, Bişkek 2019, s. 68.

² Ahmet Taşağıl, “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2015, s. 21.

³ Saadettin Yağmur Gömeç, “Kök Türkçe Yazıtların Oğuzları Meselesi”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2015, s. 517.

⁴ Gömeç, *agm*, s. 517-518.

⁵ Taşağıl, *agm*, s. 27.

⁶ Genç, *agm*, s. 69.

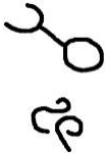
⁷ Tolkunay Orozbekova, *Kırgız Boyları ile Oğuz-Türkmen Boyları Arasındaki Etnik İlişkiler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek 2018, s. 12-13.

⁸ Anvarbek Mokeev, *Kırgız na Altaye na Tyan’-Şane*, Bişkek 2010, s. 118. Cengiz Buyar, “Kırgızistan’da Oğuz Araştırmaları” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/5 (Spring 2015), s. 95-106.

KAYRAT BELEK

Tanrı Dağlarındaki maddi kültür alanlarında da Oğuz dönemlerinden kalan arkeolojik ve etnografik eserler söz konusudur. Bu bağlamda On Ok Bodun (Türgişler) veya Oğuz boylarına ait olan damgalar ve yazıtlar bulunmaktadır. Eski Türk damgaları ait olduğu kültürün simgesini ve ongununu belirtmekle birlikte etnik grupların siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bağlantılarını da gösterir. Bunun yanında damgaların kuşaktan kuşağa aktararak çeşitli Türk boyları arasında elden ele kullanıldığı görülür. Dolayısıyla Tanrı Dağlarında yeni bulunan çeşitli Türk damgalarından boyların ve boy gruplarının belirli bir coğrafyada yayıldıkları alanları ve onların göç hareketlerinin ana hatlarını (hâkimiyetlerini) tespit etmek mümkündür. Ayrıca Oğuzlar en önemli tarihi rollerini Türgiş ve Karahanlı devleti içinde oynadılar⁹. Bu durum Tanrı Dağlarında bulunan Türgiş ve Karahanlı dönemlerine ait oldukları öne sürülen damgalarda, sikkelerde, runik harfli yazıtlarda, Türk-İslam kitabelerinde ortaya çıkmaktadır. VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslamiyet'in Tanrı Dağlarına yayılması konargöçer Türk kültüründe yeni bir safha açmıştır. Dolayısıyla eski Türklerin yazı kültürü dediğimiz Kök Türk metinlerinin ve eski Uygur harfli metinlerin yerini yavaş yavaş Arap harfli metinler almıştır. Fakat Türklerdeki aynı kültürden doğan ve devam eden yazıt kültürü Türk-İslam kültüründe kendini muhafaza etmiştir¹⁰.

1. Boy Damgaları

Türk kültürünün önemli unsurlarından birini oluşturan damga veya tamga, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar nesilden nesile süregelmiştir¹¹. Ayrıca konargöçer Türklerde damga ilkel ve basit şekilde soyut kimliğini korumuştur. Damgalar devletler, boylar ve uruklar arasındaki bağlantıları, onların sınırlarını ve yaşayış özelliklerini tanımlamada kültürel kod olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Türklerde damgalar kabilenin ortak malı olan konak yerleri, yol kavşakları ve otlaklardaki taş, kaya gibi yerlerde, sınır taşlarında, at koşum takımlarında, mühürlerde, ticari eşyalarda, heykelerde, mezar taşlarında kullanılmıştır¹². Tanrı Dağları sınırları içinde kalan yüksek kayalık bölgelerde ve yeni bulunan kitabelerde, sikkelerde eski Türk ve Oğuz boylarına ait olan damgalar bulunmaktadır¹³. Söz konusu damgalar ekonomi ve siyasetin çok geliştiği dönemlerde boylara göre çeşitlenerek, kendilerine bağlı bölgelerdeki kutsal kayalara vurulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda damgalar konargöçerlerin kendine ait olan bölgenin ve mülkün kime ait olduğunu gösteren birer mülkiyet belirtisi idi. Konargöçerlerde herhangi bir boyun kimliğini belirtecek şekilde taşınan “damga” işaretleri, bu damgaların genelde şekillerine göre hususi adlar taşımakta ve bunlar siyasi bir amaçla kullanılarak boy kimliklerinin de ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Nitekim On Ok Budun teşkilatının “kulca” damga (bir geyik türüne verilen isim) işaretini hem sahip oldukları bölgelerdeki kayalarda hem de kendi kağanlarının adına basılan sikkelerde¹⁴ pek çok defa kullandığı görülür (Görsel 1, 2, 3, 4).

Yine bu anılan damgalı kayalar arasında Türk-İslam yazıtları mevcut olduğu gibi eski Kök Türk yazı kültürü izlerini müştereken kullanan damgalar da bulunmuştur.

Görsel 1: “Ağızlık” (gem) ve “Kulca” damga.

⁹ Taşağıl, *agm*, s.21.

¹⁰ Kayrat Belek, “Karahanlılar Döneminde Türk Halklarının Kültürel Mirasları: Kırgızistan Yazıtları Örneğinde (IX-XII. Yüzyıl)” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Bahar 2014, s. 32-33.

¹¹ Nesrin Güllüdağ, “Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, Ocak 2015, s. 132.

¹² Osman Mert, “Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliye de Bulunan Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum 2008, s. 286.

¹³ Kubatbek Tabaldiev, Kayrat Belek, *Pamyatniki Pis'mennosti na Kamne Kırgızstana*, Bişkek 2008, s. 3-5.

¹⁴ G. Babayar, *Göktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, Ankara 2007, s. 244. Tabaldiev, Belek, *age*, Bişkek, 2008.

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

Görsel 2: “Kulca” damga.

Görsel 3: “Kulca” damga.

Görsel 4: “Kulca” damganın sikke üzerindeki görünümü.

2. “Büke Bek” Yazıtı ve Damgaları

“Büke Bek” Yazıtı Isık-Göl bölgesindeki Ton ilçesine bağlı “Bürküt” köyü yakınlarında kaya-taşlarından Eltay Baykaşkayev tarafından 2013 yılında bulunmuştur. Bu anılan yazıtta Arap harfleriyle بکا بک “Büke Bek” adlı kişi ismiyle taşın tam ortasında الملك لله el-Mülk-i lillah: *mülkün sahibi Allah*’tır cümlesi yazmakla birlikte birçok Eski Türk ve Oğuz boylarına ait damgalar kazınmıştır (Görsel 5).

2.1. Büke: Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lugâti’t-Türk eserinde “büke” sözcüğü üzerinde açıklamalar yapılırken sözcüğün *ejderha*, *büyük yılan* anlamında olduğu belirtilmiştir. Anılan sözcükle ilgili verilen örneklerde “*yeti başlığ yıl büke*” (yedi başlı ejderha) denilerek Müslüman olmayan Altay bölgelerindeki Türk kökenli *Yabakuların*¹⁵ başbuğları için bu şekilde kullanıldığı, Karahanlılarda da yiğitlere bu ismin verildiği vurgulanmıştır¹⁶.

2.2. El-Mülkü Lillâh: İslamiyet’in getirdiği kültür değişikliklerinden biri Orta Asya’daki Türklere ait el sanatlarının çoğunluğunda “*El-Mülkü Lillâh*” sözcüğünün geçmesidir. Dolayısıyla İslamiyet’ten önce mülkiyet

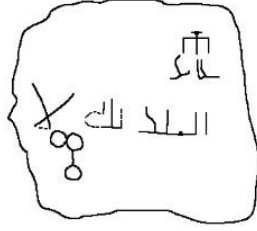
¹⁵ Karahanlı döneminde Altay’daki gayrimüslim Türk boyu.

¹⁶ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay. C. 3, Ankara 2006, s. 227. “Büke” kelimesi ile ilgili ek açıklamalar için ayrıca bkz. Coşkun Erdoğan, “Moğollarda Kullanılan Beki/Beği Unvanı Üzerine Notlar”, *Mavi Atlas*, 7/1, s. 268; Tuncer Gülensoy, “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 6/1, 2011, s. 12.

KAYRAT BELEK

sahipliğini belirleyici unsur olarak her hangi bir boy veya ulusa ait damga vurulmuşken İslam'ın tesiri ile Türkleri tevhid kavramına yaklaştırmış bulunuyordu.

Görsel 5: “Büke Bek” yazıtı ile damgaların çizimi ve orijinal görünümü

Ancak bu anılan El-Mülkü Lillâh sözcüğünün kenarında Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk eserinde geçen Oğuzların *Eymür, Ala-yunth, Kayıg, Tukar, Begdili* boylarına ait damgalara benzeyen damgaların görülmesi dikkati çeker. Bu vesile ile konargöçer topluluklar İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen damgalarını daha çok kurban kestikleri yerlerdeki kayalara¹⁷, mülkiyet sahipliğini belirten bir işaret olarak kullanmışlar ve kıymetli askerî aletler, sikke, at koşumları ve kemer gibi değerli eşyalar üzerine ve bunların yanında kıymetli atlara da vurmuşlardır¹⁸.

3. “Çiyin-Taş” Yazıtı ve Damgaları

Isık-Göl'e bağlı *Ak-Ölönğ* köyü yakınındaki *Çiyin-Taş* adlı dağlık alan, hem Taş Devri izlerini hem de eski runik harfli Kök Türk yazıtlarını barındırması bakımından muhteşem bir açık hava müzesi gibidir. Buradan Kök Türk dönemlerine ait runik harfli yazıtların yanında Arap harfli Türk-İslam dönemlerine ait yazıtlar da bulunmuştur (Görsel 6). Buradaki bir Türk-İslam yazıtında şöyle denmektedir:

Yazıtın Orijinal Metni	Okunuşu	Tercümesi
اوچ كشى كلوب	Üç kişi kelüb	Üç kişi gelip
التي سحا الرت	Altı secâ[n] ölürti	Altı secân öldürdü
سحان ار اردم	Secan er erdim	Secân'a kahramanlık ettim

3.1. Yazıtın Okunuşu ve Problemler

Birinci satır, اوچ كشى كلوب “Üç kişi kelüb” şeklinde okunmaktadır. Satırda kullanılan harflerin noktalarının da bulunuyor olması, okunuşu kolaylaştırmıştır. Satırı oluşturan üç kelime harekelendirildiği takdirde, okuyuşta hata bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

İkinci satırı, التي سحا الرت “Altı seca ölürti” şeklinde okumayı tercih ettik. Satır içinde noktalı harfler bulunması, okumayı bir nebze kolaylaştırmaktadır. İkinci satırda yer alan ve bizim *seca* şeklinde okumayı tercih ettiğimiz kelimeye, Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'ünde, Oğuz lehçesinde bir “kuş” türü anlamı verilmektedir¹⁹. *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'te “*secâ*” şeklinde geçen bu kelime, gerçekte Oğuz lehçesinde “*serçe*”, Kıpçak lehçesinde “*çipçik*” denen “kuş”tan başkası değildir. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise aynı kuşa “*serçe*” denmektedir.

Üçüncü satır ise, سحان ار اردم “*Secan er erdim*” şeklinde okunabilir.

Üç satır birlikte değerlendirildiğinde, “üç kişinin altı serçeyi öldürmesi”nin ne mânâsı var ve bundan nasıl bir kahramanlık çıkar şeklinde bir soruyla karşı karşıya kalıyoruz. Öte yandan, başka bir soru da şudur: Oğuz lehçelerinde kullanılan “*serçe*” kelimesi, Çağataylar döneminde ve daha sonra Tanrı Dağlarında hâkimiyeti

¹⁷ Çiyin-Taş bunun güzel bir örneğidir: Alimov, R., Kubatbek Tabaldiyev, Kayat Belek, “A Newly Discovered Turkic Inscription in the Tian Shan Region: The Chiyin Tash Rock Inscription”, *Altai Hakpo*, 20. The Altaic Society of Korea 2010, s. 187-195.

¹⁸ S. A. Yatsenko, *Znaki-Tamgi İranyazıçnıh Narodov Drevnosti i Rannego Srednevekovya*, Moskova 2001, s. 84. Y. S. Hudyakov, K. Ş. Tabaldiyev, O. A. Soltobayev, “Kompleks Pamyatnikov s Runičeskimi Nadpisyami v Mestnosti Kok – Say v Koçkorskoj Doline na Tyan-Şane”, *Arheologiya Etnografiya i Antropologiya Evraziı*. Novosibirsk 2002, s. 124-131; Cengiz Alıyılmaz, “Kırgızistan'daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine,” *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, Fall 2009, s. 185-209.

¹⁹ Mahmud al-Kashgari, *Divan Lughat at-Turk* (translated with Introduction by Z. A. Auezova, index by R. Ermers), Almaty: Daik-Press, 2005, s. 906.

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

ellerine geçiren Kıpçaklar tarafından kullanılan “çipçik” veya “*tarançı*” kelimeleriyle aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu konuda şimdilik yeterli bilgiye sahip değiliz. Belki Tanrı Dağlarında Kıpçak lehçesiyle konuşan boylar arasına Oğuz boylarından bazı unsurlar da karışmış ve söz konusu satırlar bunlar tarafından yazılmıştır.

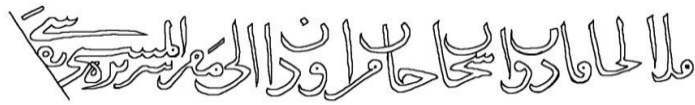
XIII-XVI. yüzyıllarda Türkistan’da yaşayan şehirli halk (Türk, Tohar, Fars, Tacik vb.) ile konargöçer Türk boylarının etnik ve kültürel açıdan karışmaları neticesinde yeni etnik grupların ortaya çıktıklarını, bu etnik-kültürel kaynaşmada Oğuz boylarının da büyük bir rol oynadıklarını biliyoruz²⁰. Dolayısıyla Oğuzlar tarafından kullanılan “*secâ*” kelimesi, Tanrı Dağlarındaki bazı halklar arasında “çipçik” veya “*tarançı*” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmış olabilir. Şu halde, “*secâ*” kelimesi sadece küçük bir kuş adı olmak yerine, burada yaşayan bir boyun totemi veyahut bir etnik grubun adı da olabilir. Söz konusu satırları değerlendirirken böyle bir ihtimali de göz önünde tutmak gerektiği düşüncesindeyiz. Ancak bu konuda elimizde henüz yeterli veri ve bilgi bulunmadığını bilhassa belirtmeliyiz.

Görsel 6: Çiyin-Taş Yazıtının genel bir görünümü ve çizimi.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır: Orta Çağlarda Doğu Türkistan’ın Kulca ve İli bölgelerinde ziraatla uğraşan halka da “*tarançı*” deniliyordu²¹. Bu durumda incelediğimiz yazıtta geçen “*secâ*” kelimesi ile “*tarançı*” kelimesi arasında bir anlam birlikteliği ihtimali zayıflamaktadır. Çünkü Kulca ve İli halklarına “*tarançı*” denmesi, onların sadece tarımla uğraşmaları ile ilgiliydi. Dolayısıyla biz, incelediğimiz yazıtların siyasi ve askerî muhtevalı olduklarını düşünüyoruz. Bununla birlikte, bu muhtevayı, tarihî hadiseler ve kronolojik verilere dayanarak açıkça ortaya koymak oldukça zor gözüküyor.

Bu noktada söz konusu zorluğu aşmak, “*seca*” veya “*aşican*” kelimelerine dair daha sağlıklı yorumlara gitmek için sadece bu iki kelime üzerinde zihin yormak yerine, bölgeden elde edilen başka yazıtlarla eski Türk yazıtlarında geçen kelimeleri ve söz varlıklarını da incelemek; böylece yapılacak mukayeseler ve değerlendirmelerle konuyu bir nebze olsa aydınlatmaya çalışmak yerinde olacaktır. Söz konusu kitabelerin muhteva bakımından Orhun kitabelerine çok benzediklerini ve zengin bir kültürel mirasın taşıyıcıları olduklarını belirtmek gerekmektedir. Çiyin-Taş yazıtlarında geçen “*secâ*”, “*secân*” (ascan, aşican) kelimeleriyle ilgili taramamızı sürdürürken, Timurlular dönemine ait bir kitabe oldukça ilgi çekici bilgilere ulaştık. Farsça tarihî kaynaklar üzerinde uzman olan Semenov tarafından okunan ve Emir Timur adına dikilen yeşim taşından yapılmış bir kitabe parçasında; “*Bu taş Hakan Duva-Secâ-Han yerine Karşı’dan getirildi*” mealinde bir cümle geçmektedir (Görsel 7)²².

Görsel 7: Emir Timur’un yeşim taşından yapılan kitâbesindeki “*secâ*” veya “*secân*” kelimesi geçen dördüncü satırdan alıntı.

Bu kitabe, Semenov’dan sonra M. E. Masson tarafından da değerlendirmeye alınmış ve Semenov’un “*secâ*” şeklinde okuduğu ibare, “*دوا سجان حان*” “*Duva Secân Han*” şeklinde ve doğru olarak okunmuştur²³. Nitekim yukarıdaki yazıda “*secâ*”nın sonundaki ن (nun) harfi س ve ح (s ve h) olarak görülen harflerin üzerine oturtulmuş gözükmektedir. Masson’a göre “*secân*”, Moğollar tarafından kullanılan “*setsen*” unvanıyla aynı

²⁰ Mokeev, *age*, s. 37-38.

²¹ V. Radlov, *İz Sibirii*, Moskova 1989, s. 100-101.

²² M. E. Masson, “Tretiy Kusok Nefritovogo Namogil’nika Timura”, *Epigrafika Vostoka*, Moskova-Leningrad 1948, s. 63-68.

²³ Aleksandr A. Semenov, “Nadpisi na Nadgrobiyah Timura i Ego Potomkov v Gur-i Emire”, *Epigrafika Vostoka*, Moskova-Leningrad 1948, s. 49-62. M. E. Masson, *agm*, s. 68-69.

KAYRAT BELEK

anlama gelmekte ve XIV-XV. yüzyıllarda *ulusbeği* bölge yöneticileri ve üst rütbeli Moğollar tarafından unvan olarak kullanılmakta idi²⁴. Masson ayrıca, Moğollardaki “*setsen*” kelimesinin Eski Türkçede “*bilge*” anlamına geldiğini; Arap ve Fars coğrafyacıların bu kelimeyi *سجان* (*secân*) şeklinde yazdıklarını; Mirhond’un *Ravzatu’s-Safâ*’sında ise aynı kelimenin *جيجن* (*cicin*) şeklinde yazıldığını belirtir²⁵.

Emir Timur adına dikilen yeşim taşlı kitabede geçen “*secân*” terimi dolayısıyla, Moğolların sosyal hayatı, Timuruların Moğolistan seferleri ve bir zamanlar Maverâünnehir siyasetini ve ekonomisini ciddi şekilde etkileyen konargöçer Türk-Moğol boyları üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede verilen bilgilerden, Timur ve Timurîlerin 1370-1425 yılları arasında Tanrı Dağlarına yönelik bir kaç sefer gerçekleştirdiklerini²⁶; Timur adına dikilen yeşim taşlı kitabenin ise 1425’te torunu Uluğ-Beğ tarafından Isık-Göl’den Maverâünnehr’e getirildiğini öğreniyoruz²⁷.

Timurluların siyasi ve ekonomik bağlantıları ve Emir Timur’un yeşim taşlı kitabesinde geçen “*secân*” tabiri ile *Çiyin-Taş* yazıtındaki “*secân*” kelimeleri arasındaki mana benzerliği oldukça ilgi çekicidir. Ancak tarihi bilgiler göz önüne alındığında, bu durumun pek de şaşırtıcı olmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü ulaşılan tarihi bilgiler, *Çiyin-Taş* yazıtının bulunduğu mevkiinin, Timurîlerin *İli* tarafına sık sık düzenledikleri seferlerin geçiş güzergâhında yer aldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Timurlularla Türk-Moğollar arasında vuku bulan ilk savaş, *Çiyin-Taş* yakınında bulunan ve günümüzde *Boom* adıyla bilinen geçitte gerçekleşmiş; Emir Timur burada Türk-Moğolları büyük bir bozguna uğratmıştır. Daha sonra Timur, buradan *Çiyin-Taş* yoluyla Koçnar-Başı’na (Koçkor) geçmiş, oradan da Özkent’e dönmüştür²⁸. Bu bilgiler, *Çiyin-Taş* yazıtı yazarlarının, Timur ordularına mensup askerler olmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan, yazıtın birinci satırını oluşturan *اوج كشي كلوب* (*Üç kişi keliüb*) ifadesi, yazıtı yazanın buranın yabancı olduğunu açıkça göstermektedir. Keza, ikinci satırı oluşturan *التى سجا الرت* (*Altı seca ölrüti*) ifadesi ise bizce, burada öldürülen altı kişinin yüksek rütbeli Moğol yetkililer olduklarını anlatmaktadır. Bu varsayımdan hareketle, *Çiyin-Taş* yazıtının Timurlular devrine ait olduğunu ileri sürmek imkân dâhiline girmektedir. Bu verilere katkı sağlayacak diğer bir bilgi Emir Timur’un oğlu Şahrüh’un tarihçisi Şerefüddin Ali Yezdi’nin 1424-1425 yıllarında yazdığı *Zafernâme* adlı eserde verilmektedir. Bu eserde Emir Timur’un, 1389’da Moğol liderlerinden Kamerüddin’in *ulusunu* işgal etmek maksadıyla göndermiş olduğu ordunun faaliyetleri anlatılırken, damgalar ile ilgili olarak şu bilgiler verilir: “*Emir Timur’un ordusu İrtiş nehri yakınlarına ulaştığında, Türk-Moğol Emir Kamerüddin, ordusuyla birlikte çoktan Altay tarafındaki Töleslerin ülkesine sığınmıştı. Emir Timur’un ordusu, ancak düşmanlarının nehir kıyısında bırakıp kaçınları gemi ve sâlları bulabildiler. Emirler bir kaç gün burada dinlenmeye kaldılar ve askerlerine ormanlardaki büyük yüksekliklere kendilerine ait imza işaretlerinin ve damgalarının çizilmesini emir ettiler...*”²⁹

Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta da Timurlulara karşı çıkan Türk boylarının yöneticisi durumunda bulunanların, “*setsen*” unvanını kullanıp kullanmadıkları mevzudur. Bu hususta net bir şey söyleyemiyoruz. Bununla birlikte bu ibarenin, XIII-XIV. yüzyıllarda Türk boyları arasında kullanılmaya başlandığı, ancak kelimenin daha ziyade “*çeçen*” veya “*çeçan*” şeklini aldığı bilinmektedir³⁰. Bu dönemde “*çeçan*” kelimesi halk arasında “*adı geçen, itibarlı, sözü geçen*” kimseler için kullanılıyordu. Nitekim Kırgız efsanelerinde, “*Ceerence Çeçen*” adında birinin varlığını biliyoruz. Fakat bu kelimenin, bir unvan olarak XIII-XIV. yüzyıllarda konargöçer Türk boyları yöneticileri tarafından kullanılıp kullanılmadığı konusunda elimizde net bilgiler bulunmamaktadır.

Çiyin-Taş yazıtı özellik bakımından Timurlular dönemine ait olmasına rağmen yazıtın altındaki damgalar Sır Derya bölgesinde bulunan Kök Türklere ait sikkelerdeki ve yazıtlardaki damgalara benzemektedir (Görsel 8). Anılan yazıttaki ortasında noktalı “güneş” anlamını bildiren damga Talas’taki Kök Türk runik harfli yazıtlarında yer almakta ve bu damga Kıpçak boylarında da görünmektedir.

²⁴ Masson, *agm*, s. 68-69.

²⁵ Masson, *agm*, s. 68-69.

²⁶ *Hrestomatıya po Drevney i Srednevekovoy İstorii Kırgızstana* (ed. T. Cumanaliyev), C. 1-2, Bıшкеk 2007, s. 22-290.

²⁷ V. V. Barthold, *Soçineniya*, T. 1, İzdatel’sstvo Akademiya Nauk SSSR, Moskova-Leningrad, 1963, s. 79, 86.

²⁸ Barthold, *age*, s. 81-82.

²⁹ *Materiyalı po İstorii Kırgızov i Kırgızstana*, Bıшкеk 2002, s.159.

³⁰ *Nevâyi’nin Sözleri ve Çagatayca Tanıklar* (*El-Lugatu’n-Neva’iyye ve l-İstışhadatu’l-Cagata’iyye*), Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbası (haz. Mustafa S. Kaçalın), Ankara 2011, s. 523.

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

Görsel 8: Çiyin-Taş Yazıtındaki Damgalar

Oysaki Timurlu ordusunda *Otrarlı* veya *Sır Deryalı* askerler tarafından yazıtların yazıldığı açıkça görülmektedir. Bu anılan yazıtlardaki damgalar İslamiyet öncesi Türk kültür ve sanat eserleri için birer belge hüviyeti taşırlar.

Kavramların işaretlenmesi, kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması itibarıyla sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşıyan damgalar, günlük hayatta kullanıldıkları gibi kişiler öldükten sonra mezarlarında da kullanılmıştır³¹. Bu vesile ile Tanrı Dağları'nda bulunan Türk-İslam kitabelerinden kimlik bilgilerini içeren metinler ile birlikte aileyi simgeleyen damgaların da çizildiğini görebiliriz³².

4. Ebu Reşid Kayıg Kitabesi³³ ve Damgası

2008 yılında günümüz Kırgızistan'ının kuzey-doğusundaki Isık-Göl bölgesinin Ton ilçesine bağlı "Bökönbayev" adlı köyünün yakınlardaki eski bir mezarlıkta Karahanlı dönemine ait bir kitabe bulunmuştur. Daha önce varlığı bilinmeyen bu kitabenin bulunması büyük bir hadisedir. Çünkü bu kitabede Oğuzların *Kayıg* isminin geçmesi yegâne bir iz olması bakımından mühimdir. Kitabe aynı köyün mezarlığındaki başka bir türbenin duvarında yapı taşı ve teşhir unsuru olarak kullanılmaktadır (Görsel 9). Kitabenin uzun süre yer altında ve rutubetsiz bir yerde bulunması sebebiyle fiziki durumu iyidir. Metnin yazılı usulü sade nesih şekli ile yazılmıştır.

Metnin transkripsiyonu

Bismi-illâh-ir-rahmân-ir-rahîm

lâ ilâhe ill-Allâhü Muhammed-er-Resûl-

Allâhü, sallallahü 'alâ Muhammed-en-Nebî-ve-aleyhi

es-sellem O Haza kabir Ebu Reşid

Kayıg b. Hoca İmam `İmâd-üd-din.

Orijinal Metin

بسم الله الرحمن الرحيم

لا اله الا الله محمد رسول

الله صلى الله على محمد النبي و عليه

السلام هذا قبر ابرور شيد

قبيغ ابن حوجه امام عمادالدين

Tercümesi: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Yoktur tapacak, Allah'tır ancak. Allah'ın resulü Muhammed'dir. Allah'ın salat ü selamı Muhammed Aleyhi selam üzerine olsun. Ebu Reşid Kayıg b. Hoca İmam `İmâd-üd-din".

³¹ Mert, *agm*, s. 286.

³² Kayrat Belek, "Türistan'da Türk-İslam Yazıtları (Kırgızistan'daki "Çiyin-Taş" Yazıtı Örneği)", *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3 (2015), s. 30-35.

³³ Kayrat Belek, "Türkistan'daki Ortaçağlara Ait Türk-İslam Kitabelerindeki Yesevilik", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2019), s. 138-139.

KAYRAT BELEK

Görsel 9: Ebu Reşid Kayıg Kitabesinin çizimi ve orijinal görünümü

Yorumlar: Genel itibariyle Karahanlı kitabelerin çoğunluğunda Besmele ile başlayan giriş metinlerinde Kuran-ı Kerim'den seçilen ayetler, Hz. Muhammed'e ait sözler, hadis-i şerifler, İslami inanışla ilintili sözler içerilmekle birlikte kitabenin kimin adına dikildiği ve tarihi yazılır. Karahanlı toplumu her ne kadar yerleşik hayata geçmesine rağmen konargöçer kültürün yaşandığı ve onu devam ettiren bir topluluk olarak dikkati çeker. Bunun güzel örnekleri Karahanlı dönemi Arap harfli kitabelerde yer almaktadır.

Kitabede adı geçen Ebu Reşid Kayıg'ın babasının aldığı unvanından anlaşıldığına göre o Karahanlı devletindeki önde gelen din adamlarındandır. Tarihi kaynaklarda XI. yüzyıllara kadar “hoca” ismi devlet teşkilatındaki görevlilere verilen unvan olup XIII. yüzyıldan itibaren din adamları ve tüccarların da bu isim ile adlandırıldığı bilinmektedir³⁴.

Ayrıca “Ebu Raşid'in” kendi boy ismini ve kendine ait damgasını taşıması oldukça dikkati çeker. Zira Karahanlı dönemine ait yüzlerce kitabenin irdelenmesi ve araştırılmasına rağmen sadece iki kitabenin kimliğinde boy ismi ile verilen bilgiler mevcuttur. Yukarıda belirttiğimiz gibi İslamiyet'in tesiri ile kitleler halinde yerleşik hayata geçmiş olan Karahanlı tebaasında artık boylar halinde teşkilatlandırılan konargöçer hayat ortadan kalkarak şehir hayatına geçilmiş ve kendi soy isimlerinin yerine de yaşadığı şehir ismi alınmaya başlanmıştır. Bu vesile ile Dîvânu Lugâti't-Türk'te adı geçen Oğuzların “kayıg” adlı boy isminin kitabede anılması ilginç ve mühimdir. Demek ki Karahanlı sosyal hayatında İslam öncesi ile kültürel etkileşimler yaşanmıştır. Bunun daha aydınlatıcı örneğini Kara-Kaya bitliğinden görebiliriz.

5. “Bitik Kara-Kaya” Yazıtı

“Bitik Kara-Kaya” Yazıtı Narın bölgesine bağlı Ak-Say yaylasında bulunmuştur. Yazıt taşta geometrik oyma şeklinde kazınmış 5 satırdan oluşmaktadır. 1. ve 3. satırlar en az hasar gören satırlar olması nedeniyle rahatça okunabilir, ancak 2. ve 4. satırların okunması zordur. Aslında taş üzerindeki metin genel itibariyle çok tahrip olmuş ve okunamayacak durumdadır. Buna rağmen bu yazıtı benzer kufi şekliyle yazılmış kitabelerle karşılaştırılarak yazıtı okumaya çalıştık (Görsel 10).

Metnin transkripsiyonu:

(B)u Ahmed Er-
niñ bitik kara-kaya
Osman Kutlug Melik
taguk yıl tokuz-inç yetti
otuzke ben bitidim. Âmin.

Orijinal Metin:

بواحمد ار
نك بتك قرا قيا
عثمان قتلغ ملك
تعق يل تفوز انچ يتي
اوتركه بن بتي ديم امين

Yazıtın Tercümesi: “Bu Ahmet Er'in Kara-Kaya yazıtı. Osman Kutluk Melik tavuk yıl dokuzuncu ayın yirmi yetisinde ben yazdım. Âmin”.

³⁴ Mihail M. D'yakonov, *Neskol'ko Nadpisey na Kayrakah iz Kirgizii. Epigrafika Vostoka*. Vıp. II. Moskva-Leningrad 1948, s. 9-15.

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

Görsel 10: “Bitik Kara-Kaya” yazıtının çizimi ve orijinal görünümü

Yorumlar: Yazıttaki adı geçen şahısların Ortaçağ Tarihi kaynaklarında ve meskûkât bilgilerinde isimleri geçmediği için onların sosyal hayattaki rolleri ile ilgili bilgilere sahip değiliz. Ancak metnin muhtevastaki Eski Türkçe deyimler ve terimler üzerinde durulması gerekir. Oysaki metnin cümle tanımlamaları ve *bitik, kaya, ben* gibi sözcükler daha çok Oğuz Türkçesine yakındır.

5.1. Bitik: Kitap. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* eserinde anılan “bitik” sözcüğü ile açıklamalar yaparken ve örneklemeler verirken sözcüğün Oğuzca olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, “bitik”: muska. “O, bitik yazdı”: o, kitap yazdı. “Anik bitiki balkülük”: tam yazısı bellidir vb. gibi³⁵.

5.2. Kutlug: Uğurlu. Uğuru olan, iyilik getirdiğine inanılan, kutlu, tekin, kademli, kutsal, meymenetli, mübarek. İlk kez Kök Türkler tarafından kullanılmaya başlayan bu sözcük, “kut” kavramı işaretiyle “-lug” görev ögesinin birleşmesinden oluşmuştur³⁶. Eski Türk devlet geleneğinde devleti yönetme yetkisinin kağanlara Tanrı tarafından verildiği inancına “kut” denilirdi. Tanrı lütfuyla bağışlanan bu gücü geri çekerse kağanlar tahtı ve yaşamlarını kaybederler. Hükümdarların ve soyluların kanı kutlu sayıldığından, hanedandan birisi idam edileceği zaman boynu kılıçla vurulmaz, yay kirişiyle boğularak öldürülürdü. Dolayısıyla “kut” veya “kutlug” yönetici seçkin zümreye ait kimselerin özelliklerini belirtmek için kullanılan devlet unvanı olarak yer almıştır³⁷.

5.3. Melik: Arapça bir sözcük olup padişah, hakan gibi hükümdarlara verilen devlet unvanıdır. Kanaatimizce Eski Türkçedeki “elik” veya “ilig” yani devletli sözcüğünün karşılığı tutmaktadır.

SONUÇ

Tarih boyunca bütün Türklerin en büyük halkı olarak bilinen Oğuzlar Türk kültürünün en önemli taşıyıcılarından biri olma niteliğini sürdürmüşlerdir. Nitekim gerek boy damgalarının çeşitli sikke ve yazıtlarda kullanımı, gerekse İslamiyet’e geçiş süreciyle birlikte ortaya çıkan yeni dönemde oluşturulan eserlerdeki ifadeler Oğuzların bu taşıyıcı niteliğini güçlendiren deliller sunmaktadır. Bu bağlamda Tanrı dağları bölgesinde tespit edilen malzemelerin değerlendirilmesinin Oğuzların tarihi rollerini anlamada son derece mühim olduğunu söylemek mümkündür.

Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden İslamiyet’e geçiş devresinde eskiden beri devam ettirilen taş üzerine yazı kültürü ve boy damgaları daha sonraki Türk-İslâm devletlerinde de varlığını korumuştur. Bunun yanında Türkler İslâm kültür unsurlarını kendi geleneklerine adapte ederek terkinde kendilerine has telâkki, inanış ve geleneklerin çok daha ağır bastığı bir Türk-İslâm kültürü ve medeniyetinin temsilcileri olmuşlardır. Bu bağlamda Kök Türklerin ve Karahanlıların tarihinde büyük rolleri olan Oğuzlardan miras olarak kalan kültür izleri, milli kültürümüzün nesiller boyu devam edegelen belgeleri olmuştur.

KAYNAKÇA

ALIYILMAZ, C. (2009). “Kırgızistan’daki Arap Harfli Yazıtlar Üzerine”, *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, s. 185-209.

_____. (2013). “Turfan’da Bulunan Çince Tapınak Kitabesi Üzerindeki (Kök)Türk Harfli Kutlug Kunçuy ve Sariputri Yazıtları”, *Yalım Kaya Bitiği: Osman Sertkaya Armağanı*, Ed. Hatice Şirin Üzer-Bülent Gül. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 115-136.

³⁵ Cengiz Alıylmaz, “Turfan’da Bulunan Çince Tapınak Kitabesi Üzerindeki (Kök)Türk Harfli Kutlug Kunçuy ve Sariputri Yazıtları”, *Yalım Kaya Bitiği: Osman Sertkaya Armağanı*, Ed. Hatice Şirin Üzer-Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013. s. 124.

³⁶ Alıylmaz, *agm*, s. 120. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2010. s. 156.

³⁷ Alıylmaz, *agm*, s. 120-121.

KAYRAT BELEK

ALİMOV, R., K. TABALDİYEV, K. BELEK (2010). “A Newly Discovered Turkic Inscription in the Tian Shan Region: The Chiyin Tash Rock Inscription”, *Altai Hakpo*, 20, The Altaic Society of Korea, s. 187-195.

BABAYAR, G. (2007). *Göktürk Kağanlığı Sikkeleri Katalogu*, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.

BARTHOLD, V. V. (1963). *Soçineniya*, C. 1, İzdatel'stvo Akademiya Nauk SSSR, Moskova-Leningrad.

BELEK, K. (2014). “Karahanlılar Döneminde Türk Halklarının Kültürel Mirasları: Kırgızistan Yazıtları Örneğinde (IX-XII. Yüzyıl)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 31-42.

_____. (2015). “Türkistan’da Türk-İslam Yazıtları (Kırgızistan’daki “Çiyin-Taş” Yazıtı Örneği)”, *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, s. 30-35.

_____. (2019). “Türkistan’daki Ortaçağlara Ait Türk-İslam Kitabelerindeki Yesevilik”, *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 16, s. 138-139.

BUYAR, C. (2015). “Kırgızistan’da Oğuz Araştırmaları”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/5, s. 95-106.

ERDOĞAN, C. (2019). “Moğollarda Kullanılan Beki/Begi Unvanı Üzerine Notlar”, *Mavi Atlas*, 7/1, s. 255-273.

D’YAKONOV, M. M. (1948). “Neskol’ko Nadpisey na Kayrakah iz Kirgizii”, *Epigrafika Vostoka*, Vıp. II. Moskva-Leningrad, s. 9-15.

GENÇ, R. (2019). “Oğuzların XI. Yüzyıl Tarihi Hakkında Bazı Düşüncelerim”, *Kırgız Tarihinin Güncel Meseleleri: Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Prof. Dr. Anvarbek Mokeev Armağanı, Bişkek 2019, s. 68-72.

GÖMEÇ, S. Y., “Kök Türkçe Yazıtların Oğuzları Meselesi”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2015, s. 517-522.

GÜLENSOY, T. (2011). “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1 (2011), s. 1-25.

GÜLLÜDAĞ, N. (2015). “Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 132-150.

HRESTOMATİYA (2007). *Po Drevney i Srednevekovoy İstorii Kirgızstana* (ed. T. Cumanaliyev), C. 1, 2, Bişkek.

HUDYAKOV, Y. S. TABALDİYEV, vd. (2002). “Kompleks Pamyatnikov s Runičeskimi Nadpisyami v Mestnosti Kok-Say v Koçkorskoj Doline na Tyan-Şane”. *Arheologiya Etnografiya i Antropologiya Evrazii*, Novosibirsk, s. 124-131.

KÂŞGARLI MAHMUD (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çev. Besim Atalay), C. 3, TDK Yayınları, Ankara.

MAHMUD AL-KASHGARİ (2005). *Divanü Lugat at-Türk*, Perevod, predisloviye i kommentarii Z. A. M. Auezovoy, Almatı.

MASSON M. E. (1948). “Tretiy Kusok Nefritovogo Namogil’nika Timura”, *Epigrafika Vostoka*, Moskova-Leningrad, s. 62-75.

Materiyalı po İstorii Kirgızov i Kirgızstana, Bişkek 2002.

MERT, O. (2008). “Öngöt Mezar Külliyesi Ve Külliyyede Bulunan Damgalar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Erzurum, s. 281-305.

MOKEEV, A. (2010). *Kırgızı na Altaye na Tyan-Şane*, Bişkek.

OROZBEKOVA Tolkunay, *Kırgız Boyları ile Oğuz-Türkmen Boyları Arasındaki Etnik İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek 2018.

RADLOV V. V. (1989). *İz Sibirii*, Moskova.

OĞUZ BOYLARININ TANRI DAĞLARINDAKİ İZLERİ

SEMENOV A. A. (1948). “Nadpisi na Nadgrobiyah Timura i Ego Potomkov v Gur-i Emire”, *Epigrafika Vostoka*, Moskova-Leningrad, s. 49-62.

TABALDİEV K., BELEK K. (2008). *Pamyatniki Pis'mennosti na Kamne Kırgızstana*, Bişkek.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 5.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2015, s. 21-30.

TEKİN, T. (2010). *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YATSENKO S. A. (2001). *Znaki-Tamgi İnanoyazıçnıh Narodov Drevnosti i Rannego Srednevekovya*, Moskva.